

KARİKATÜRLER ÜZERİNDEN TOPLUMSAL DEĞİŞİMİ ANLAMAK

Mahmut ÇİFTÇİ
Mehmet BİRİNCİ

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

ÖZ

Bu çalışmada amaç, toplumsal değişimin karikatürlere nasıl yansıdığını ortaya koymaya çalışmaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışma grubu olarak, Akbaba dergisinde 1923-1929 yılları arasında yayımlanan 19 karikatür seçilmiştir. Veri toplama aracı olarak doküman incelemesi metodu kullanılmıştır. Doküman incelemesi metoduyla toplanılan veriler, içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma bireylerin; giyim-kuşam tarzında, yenilik ve yenilenme kavramına bakış açılarında, ahlaki davranış ve bunu algılayış biçimlerinde, tekke medrese gibi dini kurumlar; hoca, halife gibi dini şahsiyetlere karşı yaklaşım biçimlerinde, uzun yıllara dayanan hoşgörü ve bir arada yaşama kültüründe, okuyup yazdıkları harf sisteminde vb. toplumsal değişim konularının karikatürlere yansımaları dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Değişim, Karikatür, Karikatürist, Akbaba

UNDERSTANDING SOCIAL CHANGE THROUGH CARTOONS

ABSTRACT

The purpose of this study is to try to reveal how social change has been reflected in the cartoons. For this purpose, the working group between the years of 1923-1929 as the cartoon culture magazine entitled Akbaba were selected from 19 caricature that were released. Data collection tools data analysis was determined using the method of document analysis. The collected data were analyzed using the content analysis method with the method of document review. The style of dress of the individuals working in the concept of innovation in the way we approach moral behavior in religious institutions and religious figures in perspective against based on long years of coexistence and tolerance in the culture, read and write a reflection letter about social change have been taken into account in the system of cartoons.

Key Words: Social Change, Caricature, Caricaturist, Akbaba

GİRİŞ

Toplumsal değişim tarih boyunca birçok araştırmaya konu olmuş, farklı bilim insanları tarafından ve çok yönlü olarak ele alınıp incelenmiştir. Aydınlanma felsefesinin ortaya koyduğu düşünceler, Fransız Devrimi'nin toplumsal olaylara getirmiş olduğu yeni bakış açısı, Sanayi Devrimi'nin yaratmış olduğu ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve teknolojik olmak üzere farklı alanlardaki fiili durumlar, değişim gerçeğini farklı bir eksene oturtmuştur. Toplumsal değişimin evrensel, sürekli ve kaçınılmaz olduğu gerçeği yüzyıllar önce fark edilmiş ve dile getirilmiştir. Var olan düzeninin her dönemde eleştirilmesi ve beğenilmemesi, zorunlu olarak düzenin değiştirilmesi ihtiyacını doğurmuş ve bu ihtiyacın gerçeğleştirilmesi değişimin gerçeğleştirilmesine bağlanmıştır. Eleştiren ve eleştirilen noktasındaki karmaşık çeşitliliğin karşısında yalın haliyle değişim daima aktüalitesini korumuş ve her sistem ve düşünce akımının yegâne konsensüs noktasını oluşturmuştur. Zaten değişimin evrenselliği ve sürekliliği ancak bu doğrultuda düşünöldüğü sürece anlamlı ve değerli olmaktadır.

Bu çalışma ile toplumsal yapıda meydana gelen değişimler, bu değişimlerin toplumu oluşturan bireyler tarafından nasıl algılandığına ortaya konması amaçlanmıştır. Bunu yaparken çok farklı bir yöntem olarak, karikatürler üzerinden bir değerlendirme yoluna gidilmiştir. Ayrıca Türk toplumu için önemli bir dönem olarak kabul edilebilecek 1923-1929 yılları ele alınmış, böylece değişimin daha iyi gözlemlenebileceği değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde araştırmanın problemi, amacı, önemi, sınırlılıkları ve varsayımı ile toplumsal değişim ve karikatür kavramları ele alınmıştır. İkinci bölümde, araştırmanın yöntemine yer verilmiş, neden böyle bir yöntem seçildiği açıklanmış, verilerin elde

edilmesi, analizi vb. konularda yapılan çalışmalarla ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Araştırmanın üçüncü bölümünde elde edilen bulgular sırasıyla “siyasi yapıda, dini kurumlar ve şahsiyetler ekseninde, Osmanlı-Cumhuriyet denkleminde, harf sisteminde ve kadın üzerinden olmak üzere beş ana tema altında sistematize edilerek yorumlanmıştır. Son bölümde ise araştırma bulgularından yola çıkarak yapılan değerlendirmeler neticesinde elde edilen sonuca yer verilerek, bazı önerilerde bulunulmuştur.

Araştırmanın Problemi

Her toplum az ya da çok, hızlı veya yavaş, serbest veya mecburi muhakkak değişir. Toplumların geçirdiği bu değişim, akademik yazımın üzerine ciddi bir şekilde eğildiği konulardan biridir; lakin bu çalışmalar genellikle soyut, kişilerin anladığını düşündüğü ama kafasında bir türlü şekillendirip somutlaştıramadığı tarzdadır. Hâlbuki Karasar’ın (2018) dediği gibi akademik bir çalışmanın başarılı olması ancak bilginin okuyucunun zihninde içeriğin canlanmasıyla olur (s.17). Toplumsal değişimin anlatımı ve işlenmesinde göze çarpan bu problem çoğu zaman soyut boyutta kalan değişimin, geçmiş ve şimdi arasındaki farkı yakaladığı enstantaneler ile çarpıcı bir biçimde resmeden karikatürlerle birleştirilerek giderilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, toplumsal değişimin karikatürlere nasıl yansıdığını göstermek ve bu gösterim üzerinden toplumsal değişimi incelemektir. Bu amaç doğrultusunda cevaplandırılmaya çalışılan sorular şunlardır:

1. Toplumsal değişim, karikatürlere nasıl yansımıştır?
2. Karikatürlerin toplumsal değişim çalışmalarında kullanılmasının alan yazınına ne gibi katkıları olabilir?

Alan yazınında Akbaba dergisinin harf inkılabı sonrasındaki baskıları üzerinden toplumsal değişimi inceleyen çalışmalar mevcuttur. Lakin harf inkılabı öncesindeki baskıları üzerinden toplumsal değişimi inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Çalışma bu yönüyle alan yazınında özgün bir çalışma olmakla beraber bir boşluğu da doldurmaktadır. Buna ek olarak bu çalışma toplumsal değişim derslerinde ve çalışmalarında sanatın bir kolu olan karikatürlerin kullanılmasıyla öğrencilerin zihninde içeriğin canlanmasını sağlayarak anlatım ve yazımda verimin daha da artırılmasına katkıda bulunacağı değerlendirilmektedir.

Bu çalışma Akbaba dergisinin 1923-1929 yılları arasındaki baskılarıyla sınırlandırılmıştır. 1930-1972 yılları arasındaki baskılar, çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu tarihlerdeki baskıların çalışma kapsamı dışında bırakılmasında beyan edilen zaman diliminin genişliği ve çalışmanın belirli bir zaman diliminde bitirilmesi zorunluluğu etkili olmuştur. Buna ek olarak yöntem kısmında beyan edilen maksimum çeşitlilik örnekleme yaklaşımına en uygun dilimin 1923-1929 yılları olması, çalışmanın sınırlılığına sebep olan bir diğer etmendir.

Bu çalışmada iki temel varsayımdan hareket edilmiştir. Bunlardan birincisi, malzemesini toplumdan alan karikatürlerin toplumu bir fotoğraf yansızlığı ve doğruluğu ile yansıttığı; ikincisi ise Akbaba'nın karikatürlerinde rejimin resmi görüş ve telakkilerini yansıttığıdır.

Toplumsal Değişim Kavramı

Toplumsal değişme, insanoğlunun ilkel toplum düzeyinden modern toplum aşamasına geçişini sağlayan sürecin sonudur (Aydın ve

Baran,2010: 117). Toplumsal değişim bir halden başka bir hale geçiş ve sosyal yapıda meydana gelen farklılaşmadır (Gündüz, 2005:153; Sunar, 2014: 2). Değişim kaçınılmazdır, dolayısıyla değişimin olmadığı bir topluluğu düşünmek mümkün değildir; zira her toplum hızlı veya yavaş az veya çok muhakkak değişir. Bu değişim sebebiyledir ki hiçbir toplumun kültürü ve değerleri bir sonraki nesle birebir intikal etmez (Gündüz, 2005:155; Sunar, 2014:3;). Dolayısıyla değişim, tarih boyunca toplumları yakından ilgilendiren bir konu olarak hep merkezde yer almıştır.

Değişimin bir diğer önemli özelliği yön ve değer ifade etmemesidir. Değişimin olumlu veya olumsuz olarak nitelendirilmesi, değişimden daha farklı olan kavramlar olan gerileme ve ilerlemeye atıftır ve her iki kavramda subjektif değerler ekseninde şekillenir. Değişim ise objektif veriler üzerinden değerlendirilir (Solmaz, 2011:193; Sunar, 2014:8). Mesela, toplumsal değişim konusunda 19. Yüzyılda önemli çalışmalar yapan; Auguste Comte, Emile Durkheim, Alexis de Tocqueville, Max Weber veya Karl Marx'ın ortak noktası, hepsinin toplumsal değişimi sosyal bir ilerleme olarak anlamış olmalarıdır (Gabriela, 2017). Burada subjektiflik noktasında çokça tartışmaya sebep olan gerileme kavramının izahının gerekli olduğu düşünülmektedir. Gerileme kavramı eski Türkçede “irtica” kavramıyla nitelenmekteydi. Bu kelime Devellioğlu'nun (2015) sözlüğünde kelime kökünü “rücû” dan gelen ve iftiâl veznine girerek “irticâ” olan eskiyi isteme, geriye dönme tarzında tanımlanmıştır; lakin bu tanım yetersizdir. “İrtica” kelimesinin en güzel tanımı 1923 (Hicri 1339) yılında Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi neşriyatınının 21 numaralı eseri olan “İzmir Yollarında” adlı eserde geçmektedir. Bu eserde Mustafa Kemal Atatürk “irtica”yı şöyle tanımlamıştır: “*Felsefeyi hayatın garip bir*

tecellisidir ki her na'fi ve yeni şeye karşı mutlaka bir kuvvet çıkar. Buna bizim lisanımızda irtica derler" (s.14). Yani irtica yeni ve faydalı olana direnen zihni yapıdır. Burada esas olan ne insanların giyim kuşamı ne de lisanıdır. Burada esas olan yeni ve faydalıya karşı olma eğilimidir. Elbette bu eğilim bazen maziye duyulan romantik eğilimin yansıması olarak da incelenebilir.

Toplumsal değişimi etkileyen faktörler, en genel anlamıyla maddi ve manevi olarak iki tipolojiye tabii tutulur. Maddi anlamda değişimin itici gücü teknolojidir. Manevi anlamda ise itici güçler: teoloji ve ideolojidir. Manevi öğeler üzerinde özellikle ideoloji kapsamlı izahlara muhtaç olan bir kavramdır. İdeolojinin tanımına geçmeden önce tanım alanında var olan duruma karşı eleştirel bir tavır ortaya kayan Kemal Karpat'ın düşüncelerini intikal etmeyi uygun bulmaktayız: "Ganstin, Talcott, Parsons, Karl Manheim'in görüşleri ekseninde şekillenen ve Batı'nın ideoloji tanımlamasını oluşturan yaklaşımlar; Batı'nın siyasal ve sosyal deneyimine dayanan, ideolojinin doğuş sebebini ve fonksiyonunu açıklamakta yetersiz kalan, liberal ekonomi ve demokrasinin erdemlerini yüceltme davasına sadakat gösteren görüşlerdir. Bu tanımlamaların alternatiflerini oluşturan Doğu'lu toplumların ideoloji tanımlamaları çoğu zaman entelektüel olarak yetersiz veya içerikten yoksun oldukları gerekçesiyle ciddiye alınmamaktadır. Halbuki bunlar bölgedeki devrimlere, rejim değişikliklerine ve radikal ekonomi politikalarına temel oluşturan görüşlerdir" (Karpat, 2014: 289-290). İdeoloji görece yeni bir kavramdır ve ortaya çıkışı, modern ideolojilerin doğuşuna zemin hazırlayan 18. yüzyıl Aydınlanma Çağı'na rastlar. İdeoloji terimi; düşünce hayal, kavram, inanç vb. anlamda olan "İDE" ile, mantık, bilim anlamına gelen "LOJİ" kelimelerinden oluşur ve kısaca fikirler ve inançlar bilimi olarak

tanımlanabilir (Canatan, 2017:2). Literatürde “ideoloji” en yalın haliyle siyasi düşünme biçimi olarak tanımlanmıştır. Türkiyede ideoloji konusunda Karpat ile birlikte en önemli duayenlerden olan Şerif Mardin (2013) “İdeoloji” adlı eserinde, ideolojiyi şu şekilde tanımlamıştır: Toplumu bize yanlı olarak algılatan ve eylemlerimize yön veren düşünceler (s.72). Bu tanımlamaya ek olarak aynı eserde bir başka noktaya atıf yapar: “Nasıl oluyor da bazı düşünceler ‘bilimsel’ olarak tanımlanırken bazı düşünceler ‘ideolojik’ olarak tanımlanıyor? Neden benim ileri sürdüğüm zaman sosyal felsefe adını verdiğim düşünceyi başkalarında gördüğüm zaman bunları ‘kanı’ olarak nitelendiriyor, benim düşüncelerime katılmayan birinde bu çeşit düşünceleri bulduğum zaman bunlara ‘ideoloji’ damgasını basıyorum” (s.17).

Mardin’in düşüncelerinde öne çıkan vurgu “ideoloji” atfedilen bilim dışılık ve yanlı bakış açısı vurgusudur. Peki, bu yanlı bakış açısı hayatı anlamlandırmamızı ve buna ek olarak değişimi oluşturacak veya engel olacak davranış tarzımıza nasıl etki “eder? Bu noktada son yıllarda siyasi ve iktisadi anlamda çok güçlenmekle beraber ilmi ve fikri olarak bir duraklama döneminde olan “İslamcılık” düşüncesinin önemli araştırmacılarından İsmail Kara’nın görüşlerine müracaat etmenin faydalı olacağı düşünülmektedir. Kara’ya (2016) göre yakın tarihimize ve olaylara kahramanlar ve hainler gibi ara renkleri olmayan iki zıt kutbun mücadelesi olarak bakma temayülü ne yazık ki henüz aşılamamıştır (s.99). Bu temayül şüphesiz ki değişimin önündeki en büyük engeldir. Ve büyük ölçüde ideoloji ekseninde şekillenmektedir.

Pareto'ya göre toplumsal değişimi etkileyen üç faktör söz konusudur: “Doğal öğeler, dış toplumlardan gelen öğeler ve toplumun içindeki öğelerin toplamı”dır (Kongar, 1969: 67).

Toplumsal Değişim ve Karikatür

Hıfzı Topuz'a (1986) göre karikatür: “Bir durumun özüdür. Gereksiz olanın bir cümleye, bir tutuma, bir düşünceye, bir konuya indirgenmesidir. Karikatür günlük yaşamın bir enstantanesi, bir mikro sahnesidir. Amacı, yaşamın anahtar anını yakalamaktır” (s.3). Önder Şenyapılı'ya (2003) göre karikatür: “Çizgide mizah yapma olayıdır, çizgide mizah yapma sanattır” (s.129). Çeviker'e (1997) göre karikatür: “İnsanı hüngür hüngür güldürme sanatıdır” (s.24). Karikatürcü ise düşüncelerini duygularını, yaşantıya dair fikirlerini ve dünya görüşünü karikatürle ifade eden kişidir (Özer, 2007:1).

Önsal'ın (2015) aktardığı bilgilere göre Cumhuriyet döneminde yayımlanan 94 karikatür dergisi mevcuttur (s.8). Bunlar içerisinden en çok ön plana çıkanlar: Gırgır, Marko Paşa, ve Akbaba"dır.

İlk sayısı 25 Kasım 1946 yılında Aziz Nesin tarafından çıkarılan “Marko Paşa” siyasal karikatür noktasında Cumhuriyet döneminin şüphesiz ki en önemli karikatür dergisidir. Cumhuriyet'in kuruluşundan Marko Paşa'nın çıkışına kadar, karikatürler de politik eleştiri yapılmamış veya yapılamamıştır. Marko Paşa'yla beraber 22 yıllık suskunluk ve korkaklık dönemi nihayete ermiştir. İçerisinde Sabahattin Ali, Rıfat Ilgaz ve Aziz Nesin'in yazıları mevcuttur. Recep adlı bir işçinin adını koyduğu Marko Paşa, yayım hayatına Sabahattin Ali'nin eleştirel dozu yüksek anti-emperyalist ve siyasal yapıyı tenkit eden manifestosuyla başlamıştır. “Biz Ne İstiyoruz” başlığıyla 10. sayıda yayımlanan bu yazının ilgili kısımları şöyledir: “Biz istiyoruz

ki, bu memlekette yapılan her iş, üç beş kişinin çıkarlarına değil, bu toprakları dolduran milyonların yararına olsun. Herhangi bir karar alınırken, İzmir'deki ortak tüccar, İstanbul'daki ahbap milyoner değil, bu kararın altında beli bükülen, çoluk çocuk inleyen yığınlar göz önünde tutulsun. Biz istiyoruz ki, bu topraklar üzerindeki insanlar, kafalarında taşıdıkları fikirlerinden dolayı değil, bu yurdun bu halkın yararına yahut zararına yaptıkları işlerden hesap versinler. Bu iş incelenirken, koltuğuna ısınmış beş on hazır yiycinin menfaati değil, milletin hayrı düşünölsün. Ve insanları sahidenden insan eden o en büyük nimet: Hürriyet, riyakâr ağızlarda adam avlama yemi olarak kullanılsın. Biz istiyoruz ki, şu topraklar ve onun üzerinde yaşayan insanlar, hiçbir yabancı devletin oyuncağı olmasın. Bir karış toprağımıza, bir tek vatandaşımıza bile göz dikilmesin.” Marko Paşa Tek parti rejimine karşı gösterdiği muhalefet sayesinde inanılmaz bir tiraj başarısı sağlamıştır (tiraj:60.000). Bu tiraj o güne kadar bir karikatür dergisi için hayal dahi edilemeyecek seviyededir. Özellikle Mim Uykusuz 'un karikatürleri çok ses getirmiştir. 2. Dünya savaşı esnasında altı buçuk yıl süren sıkıyönetim siyasal iktidar tarafından bir altı ay daha uzatılmak istenmiş ve gerekçe olarak Marko Paşa'nın tehlikeli neşriyatı gösterilmiştir. Sırf bu olay dahi Marko Paşa'nın siyasal arenada oluşturduğu etkiyi göstermesi bakımından manidardır. Siyasal iktidarın baskıları sebebiyle sadece beş yıl süren bir yayın hayatı olmuştur. Bu beş yıllık zaman diliminde ise sık sık kapatılmış ve Marko Paşa isminden başka şu isimleri kullanarak yayın hayatına devam etmeye çalışmıştır; Merhumpaşa, Malumpaşa, Yedi-Sekiz Hasan Paşa, Hür Marko Paşa, Bizim Paşa ayrıca bu dergi karikatürist ve yazarlarının sıklıkla tutuklanmasıyla da şöret bulmuştur. Birçok mizah gazete ve dergisinin başlangıcında iki haftada bir yayımlanan mizah gazetesi, iki günde bir yayımlanan mizah gazetesi, haftanın şu gününde yayımlanan mizah gazetesi gibi ifadeler yer alırken Marko

Paşa'da ironik bir şekilde karikatürcüleri ve yazarları cezaevine girmedikçe yayımlanan mizah gazetesi yazmaktadır. (Arık, 2003:92-93; Arık, 2002: 247-248; Önsal, 2015:6; Özer, 1994:57; Özer, 2007:15).

İlk sayısı 26 Ağustos 1972 yılında yayımlanan ve Oğuz Aral'ın önderliğinde çıkan "Gırgır" dergisi Türk karikatürünün seyrini değiştiren en önemli karikatür dergilerindedir. Konusunu, gecekondular ve varoşlarda yerleşen ne kentli ne köylü olan yeni bir toplum; arabesk, lahmacun, çiğköfte, köşe dönme gibi kavram ve olgular oluşturmuştur. Gırgır'la beraber aydın icazetli mizah yok olmuş ve karikatürler aydınlar için değil halk için yapılmıştır. İlk defa bir karikatür dergisinde karikatürün altında yazı yerine konuşma balonları oluşmuştur. Karikatürler ofset baskıyla renkli yayımlanmaya başlamıştır. Tiraj bakımından Türk karikatür tarihinde halen geçilememiş bir rekora sahiptir. Derginin 1975 yılındaki tirajı 500 binlere kadar çıkarak ABD'den Mad dergisi ve Rusya'dan Krokodil dergisinden sonra dünyanın en fazla üçüncü satış rakamına ulaşan mizah dergisi unvanına sahip olmuştur. Diğer karikatür dergilerinden farklı olarak, karikatürist kadrosunun büyük bölümünü okuyucuları içinden çıkarmış ve okuyucularının gönderdiği karikatürleri yayımlamıştır. (Aral, 1995; akt. Arık, 2003: 96; Avcı, 2003: 93; Özer, 1994:63; Özer, 2007:17).

Türk karikatür tarihinin en uzun ömürlü mizah dergisi 'Akbaba'dır. Kapatılan Aydede dergisi yerine 1922 yılında yayım hayatına başlamış ve tam olarak 50 yıl boyunca varlığını idame ettirmiştir. Akbaba dergisinin 50 yıllık karikatür yaşantısıyla Türk karikatür tarihinin en uzun soluklu dergisi olmasının temel şifresi, Akbaba'nın siyasi güç mekanizmalarıyla pek de çatışmayan bir karikatür politikası gütmesidir. Tek parti döneminde, rejimin dergisi

olma vazifesini ifa etmiştir ayrıca karikatürün bir fotoğraf hüviyetinde olup dönemi aks ettirme vasfı sebebiyle 1922-1977 yılları arasında sosyo-siyasi yapı üzerinde yapılacak akademik çalışmalar için “başat kaynak” unvanını da daima elinde bulundurmuştur.

Akbaba dergisinde; Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon, Reşat Nuri Güntekin, Faruk Nafiz Çamlıbel, Peyami Safa, Nazım Hikmet Ran, Aziz Nesin, Cevat Şakir Kabaağaçlı gibi çok önemli yazarlar kalem oynatmıştır. Karikatürist kadrosu ise en aşağı yazar kadrosu kadar kalitelidir. Akbaba’da çalışan bazı önemli karikatüristler şunlardır:” Cemal Nadir Güler, Ramiz Gökçe, Sedat Nuri İleri, Mim Uykusuz, Turhan Selçuk ve Semih Balcıoğlu”dur (Tonga, 2008). Bu karikatürcü kadrosu içerisinde Mim Uykusuz, toplum sorunlarını karikatürümüze sokan ilk kişi olması hasebiyle özel bir yere sahiptir (Balcıoğlu, 1998:78).

Değişimi kendisi vasıtasıyla inceleyeceğimiz “Akbaba” dergisi de değişiminden nasibine düşeni almıştır. Dergi ilk yayımlandığı zamanlarda “başlık” kısmında sakallı, sarıklı, cübbeli bir dede karikatürü mevcuttu; lakin geçen zaman içerisinde toplumdaki giyim-kuşam değişimine paralel olarak “Akbaba” dergisi bu resmi “başlık” kısmından kaldırmıştır.

Karikatür malzemesini toplumdan alır. Çizimlerinde toplumu yansıtır, evet bu çizimler gerçek hayatta var olandan daha farklı ve çarpıcı tarzda resmedilir. Bu ise karikatürlerin tesir kuvvetini arttırır. Toplumu resmeden karikatürler hem geçmişin hatıra kabilinden anısı hem de şimdinin bir fotoğrafı olması sebebiyle, toplumlarda var olan değişimin gözlemleneceği önemli kaynaklardır. Toplumsal değişimi, ciltler dolusu kitapların anlatmakta yetersiz kaldığı durumlarda bile çizilen bir karikatür toplumsal değişimi görebilmek için bize önemli ipuçları verebilir.

Karikatür çoğu zaman soyut olan toplumsal değişim olgusunun somutlaştırılmış halidir. Değişim bazen o kadar hızlı bir suretle gerçekleşir ki onu yakalamak pek mümkün olmaz, tabi eğer değişim bir karikatüre yansımamışsa bir karikatürist tarafından anlık resmi çekilmemişse. Toplumsal değişimin tam olarak görülebilmesi ve anlaşılması için, değişimin öncesine ve değişimin sonrasına dair ortaya konulacak bir an, bir kare gereklidir. İşte karikatür bu durumu sağlaması sebebiyle toplumsal değişimin seyredileceği en mühim vasıtalarındandır. Toplum aynasını kendine tutan ve bu aynada gördüklerini karikatürize eden karikatürcünün elindeki malzeme toplumsal değişimin seyredilmesi, anlaşılması ve analiz edilmesi için emsalsiz bir imkân sunar. Her karikatür yaşanılan döneme şahitlik eden, sonraki dönemlerde de henüz ölümle tanışmamış bir yaşlı çınar hükmündedir. Bu yaşlı çınarın şahitlikleri toplumdaki değişimin ve farklılaşmanın daha açık bir şekilde bize sunulmasına imkân tanır.

Karikatürcü toplumu gözlemleyip eserlerinde toplumu işlediğinden ötürü bu sanat toplumu en iyi yansıtan sanat türüdür.

Dolayısıyla çizer toplumdaki değişimleri eserlerinde işler. Bu biçimde de toplumsal değişmeye tanıklık etmiş olur (Özçubukçu, 2013:32). Arık'ın (2003) söylediği gibi karikatür, Toplumun aynasıdır, toplumun şahdamarıdır (s.101). Bu nedenle karikatür, toplumsal yaşamdaki değişimin en iyi gözlemleneceği önemli kaynaklardandır; zira o topluma şah damarı kadar yakındır.

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Bu çalışmada araştırma deseni olarak, “Durum Çalışması” tercih edilmiştir. Durum çalışması; bir olgu veya olayı derinlemesine inceleyen, nasıl ve niçin sorularını merkezine koyan, örnek olay çalışması ve vaka çalışması gibi adlarla da isimlendirilen nitel bir araştırma desenidir (Bal, 2016:130; Seggie ve Bayyurt, 2017:119; Şimşek ve Yıldırım, 2016:289). Durum çalışmasında kullanılacak temel kanıt kaynakları arasında yazılı belgeler ve arşiv kayıtları gibi yazılı ve görsel dokümanlar sayılabilir (Bal, 2016:137; Seggie ve Bayyurt, 2017:126). Durum çalışmalarında veri analizinde kullanılan yöntemlerin başında içerik analizi yöntemi gelmektedir (Seggie ve Bayyurt, 2017:125). Durum çalışmasının nasıl ve niçin sorularını merkezine koyan yapısıyla çalışmanın cevaplandırılması gereken sorularından olan “Toplumsal değişim karikatürlere nasıl yansımıştır?” sorusunun aynı amaca hizmet etmesi, görsel arşiv kayıtlarının durum çalışmasında kullanılan temel veri toplama araçlarından olması ve son olarak da çalışmada kullanılan içerik analizi yönteminin durum çalışmalarında birincil veri analiz yöntemi olması gibi nedenlerin bu çalışmanın yapısına uygun olduğu değerlendirilmiştir.

Çalışma Grubu

Çalışma grubunun seçiminde nitel araştırma geleneğine en uygun örneklem olan “amaçlı örnekleme” yöntemi seçilmiştir (Bal; 2016:94; İslamoğlu ve Alınçık, 2016:220; L. Krysik ve Finn, 2013/2015:200; Şimşek ve Yıldırım, 2016:118;). Amaçlı örnekleme, zengin içeriğe sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak verir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel,2017:92; İslamoğlu ve Alınçık, 2016:220; L. Krysik ve Finn, 2013/2015:200; Şimşek ve Yıldırım, 2016:118). Çalışmada amaçlı örneklemenin 16 alt kategorisinden biri olan maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örnekleme, çalışılan probleme taraf olabilecek olguların çeşitliliğini maksimum düzeyde yansıtmaktadır (L. Krysik ve Finn, 2013/2015:201; Şimşek ve Yıldırım, 2016:119). Çalışma grubunu oluşturan 19 karikatür Akbaba dergisinin 1923-1929 yılları arasında yayımlanan karikatürleri içerisinde maksimum çeşitlilik örnekleme temeli mantığı olan çalışılan problemin çeşitliliğini en üst seviyede yansıtmaya ilkesi göz önünde bulundurularak seçilmiştir. Çalışma grubu olarak Akbaba dergisinin seçilmesinde diğer önemli faktör, Akbaba dergisinin dönemin rejiminin dergisi olması vasfına haiz olmasıdır. Zira beyan edilen dönemdeki değişim bir taban hareketinden ziyade tavanın şekillendirdiği bir değişimdir. Ve böyle bir değişim üzerine yapılacak bir çalışmada tabanın görüşlerinden ziyade tavanın düşünce ve eylem tarzının anlaşılmasının daha uygun olacağı düşünüldüğünden tavanın dergisi Akbaba seçilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak doküman incelemesi metodu kullanılmıştır. Doküman kavramı her türlü belgeyi işaret

eder. Bunlar; gazete, dergi, ders kitabı, arşiv belgesi, yazma eser vb. şeyler olabilir (Bal, 2016:141). Doküman incelemesi, araştırılan olgu/olgular hakkında bilgi içeren yazılı ve görsel materyalin incelenmesini kapsar. Sosyal bilimlerde doğrudan insana temas eden görüşme, gözlem ve anket gibi yöntemlerin kullanılmadığı ya da kullanılmadığı durumlarda en uygun veri toplama aracı, insan üretimi sonucunda oluşan materyallerin incelendiği doküman incelemesi metodudur (İslamoğlu ve Almaçık, 2016:24; Karasar, 2017: 229-230; Şimşek ve Yıldırım, 2016:189). İnsan üretimi sonucunda oluşan yazılı ve görsel materyallerden olan karikatürleri, inceleyen bu çalışmada insana doğrudan temas eden görüşme, gözlem ve anket gibi yöntemlerin kullanımının pek mümkün olmadığı düşünüldüğünde en uygun veri toplama aracının doküman incelemesi olacağı düşünülmüştür. Bu sebep dolayısıyla çalışmada veri toplama aracı olarak doküman incelemesi metodu kullanılmıştır. Beyan edilen metot ekseninde veriler, Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve İBB Atatürk Kitaplığı'ndaki Akbaba dergisinin 1923-1929 yıllarını kapsayan ve 94. Sayısından başlayıp 612. sayısına kadar olan 518 sayının incelenmesi sonucunda elde edilmiştir.

Verilerin Analizi

Çalışmada veri analiz tekniği olarak içerik analizi kullanılmıştır. Bal'a (2016) göre: "İçerik analizi yazılı/sözlü içeriğin sistematik ve amaca uygun bir şekilde analize tabi tutulmasıdır" (s. 258). İçerik analizinin amacı metinlerdeki içeriğin ne anlama geldiğini anlamak ve yorumlamaktır. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzer verileri kodlar ve temalar ekseninde bir araya getirmek ve en sonunda çıkan bulguları yorumlamaktır (Bal, 2016: 267-274; Şimşek ve Yıldırım, 2016:242-252).

Çalışmanın yazılı materyalin kapsamlı analizini hedeflediği göz önünde bulundurulduğunda içerik analizinin kullanılmaya en uygun nitel veri analiz yöntemi olduğu düşünülmüştür. Veriler analiz edilirken, içerik analizinin doğasına uygun olan bir biçimde önce verilerden çıkan kavramlara göre kodlama yapılmış daha sonra bulunan kodlardan temalara ulaşılmış (tematik kodlama) ve en sonunda da tematik kodlamaya göre tasnif edilen bulgular sunulmuş ve yorumlanmıştır. Yapılan tematik kodlama sonucunda şu beş temaya ulaşılmıştır: 1. Siyasi Yapıda Değişim, 2. Dini Kurumlar ve Şahsiyetler Ekseninde Yaşanan Değişim, 3. Osmanlı-Cumhuriyet Denkleminde Yaşanılan Değişim, 4. Harf Sistemi ve Değişim, 5. Kadın ve Değişim. Her temadaki bulgular yorumlamadan önce aslı Osmanlıca olan yazı Latin harflerine çevrilmiş ve yorumlanmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

1) Siyasi Yapıda Değişim

Resim 1’de yer alan karikatür hilafet ve saltanat müesseselerine karşı toplumda oluşan keskin dönüşümün garip bir yansımasıdır. Bir zamanlar, bir sözü sebebiyle insanların düşünmeden canını verdiği, islam aleminde huzur ve iyilikseverliğin sembolü olan halife, toplumda var olan değişim sonucunda bir akrep olarak resmedilecek kadar küçük görülmüş ve dışlanmıştır. Akbaba dergisi, karikatürün üst kısmındaki yazıda fesatlar topluluğunun başında [halife ve sultan] Vahdettin varmış, yazısını yazmıştır. Bir zamanlar huzurun ve güven ikliminin sembolü olan halife artık bozguncuların başı olarak algılanmaktadır. Alt yazıda ise hilafet yanlısı bir örgüt olan ve milli mücadeleye karşı olan Tarikatisalahiye adlı örgütün önderi olarak takdim edilmiştir. Daha önceleri toplumun kurtuluş reçetesini yazan doktor mesabesinde olan halife artık vatanın kutuluşuna engel

olanların liderliğini yapan bir hain, bir akrep olarak algılanılmaktadır. Karikatür kısa bir zaman diliminde dahi toplumların siyasi motiflere karşı bakış açısının radikal bir şekilde değişebileceğinin somut bir örneğidir.

Resim 1: Gazetelerden; [Heyetifesadiyenin başında Vahdettin varmış!] Tarikatsalahiyenin şeyhi

Kaynak: Akbaba, 11 Haziran 1341, Sayı:263, s.1.

Karikatürde (Resim 2’de) İsmet Paşa, karşısındaki sarıklı, cübbeli, şalvarlı kişiye: Ya bu deveyi gütmeli, ya bu diyardan gitmeli demektedir. İsmet Paşa’nın arkasındaki devenin üzerinde ise teceddüt (yenilenme) yazmaktadır. Karikatür, siyasi yapı önderliğinde yaşanılacak olan toplumsal değişim ve yenilenip eskiden farklılaşma kararlılığını çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Resim 2: İsmet Paşa; Ya bu deveyi gütmeli, ya bu diyardan gitmeli !

Kaynak: Akbaba, 9 Mart 1341, Sayı:236, s.2.

2) Dini Kurumlar ve Şahsiyetler Ekseninde Yaşanan Değişim

Aşağıda karikatürde (Resim 3’de) Nakşibendi tarikatı şeyhlerinden Şeyh Said’in asılışı mizahi ve tehditkar bir dille resmedilmiştir. Çizilen bir kulak resminin altından bir küpe ipi uzanmakta ve küpe ipine asılı bir küpe kulakta sallanmakta imajıyla paralellik arz eden bir şekilde idam ipinde Şeyh Said sallandırılmakta ve cansız bedeninden dışarı dili çıkararak hayata gözlerini kapamaktadır. Karikatürün üst kısmında “Asi Şeyh Said asıldı” yazısı bulunurken alt kısmında “Kulaklara Küpe!” yazısı yazılmış. Böylece rejimin gazetesi olan Akbaba rejimin mesajını belirgin şekilde aktarmıştır. Var olan yeni sosyo-politik düzeni tanımayan herkesin başına gelecek olan, Şeyh Said’in başına gelecek olanla aynıdır. Bir zamanlar toplumun en saygın kesmini oluşturan dini liderler ve

onların giyim tarzlarının değişmez enstrümanları olan sarık, cübbe, şalvar, sarık, sakal gibi motifler yaşanan toplumsal ve siyasi dönüşümle birlikte ciddi bir irtifa kaybı yaşamıştır. Türk- İslam geleneğinin başlangıcından bu yana belkide dini liderler ve din eksenli giyim tarzına karşı hiç oluşmamış bir toplumsal algı oluşmuş ve bu algıyla zikredilen grup ve giyim tarzına karşı olumsuz bir bakış açısı ekseninde şekillenen bir toplumsal değişim gerçekleşmiştir.

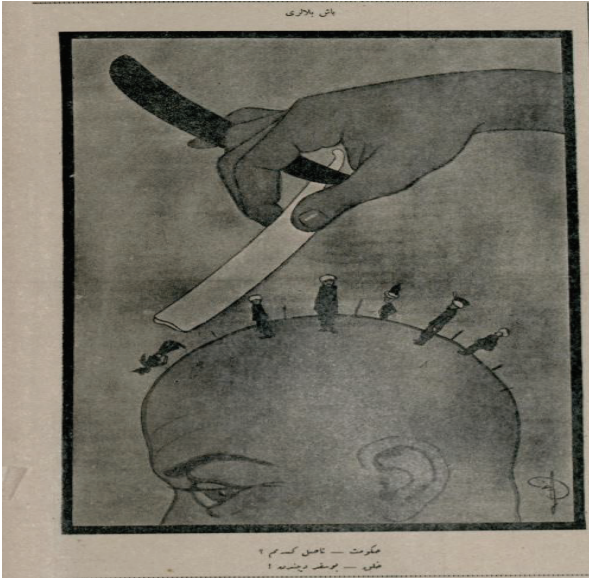
Resim 3: Asi Şeyh Said asıldı,

Kulaklara küpe !

Kaynak: Akbaba, 2 Temmuz 1341, Sayı:269, s.1.

Karikatür (Resim 4) ilk bakışta berberde tıraş olacak bir kişinin az, ince ve zayıf saçlarına ustura vuruluyormuş gibi gözükmekte; lakin azıcık daha yakından gözlemlendiğinde başının

üzerindekilerin saç değil, sarıklı, cübbeli, şalvarlı kıyafette insan figürü olduğu anlaşılmaktadır. Berber mesabesinde olan hükümet nasıl keseyim? Diye sormakta halk mesabesinde olan müşteri ise bu sefer dibinden cevabını vermektedir. Rejimin dergisi olan Akbaba bu karikatürle rejimin mesajını çok net aktarmaktadır. Karikatürde geçmişte toplumun en saygın insanların ve onların giyim tarzının artık kökünden silinmek istendiği mesajı açık bir şekilde verilmiştir. Yaşanılan toplumsal ve siyasal değişim Türk değişim tarihinde emsaline çok nadir rastlanılacak tarzda keskin ve hızlıdır.

Resim 4: Baş belaları

Hükümet: Nasıl keseyim?

Halk: Bu sefer dibinden !

Kaynak: Akbaba, 2 Mart 1341, Sayı:234, s.1.

Resim 5: Bir Mart nutkundan sonra kurtulduğumuz baş belalarından.

Şimdiye kadar genç Türkiyenin başına sarılan taassup yılına

Kaynak: Akbaba, 6 Mart 1340, Sayı:131, s.1.

Karikatürde, kişinin başının üzerindeki fese dolanan ve sarık görünümünü anımsatan ama esasında sarık değil, sarığı temsilen çizilen bir yılan karikatürü karşımıza çıkmaktadır. Sarık fonksiyonunu ifa eden yılanın üzerinde ise irtica yazmaktadır. Karikatürdeki kişi ise çatık kaşlı ve sinirli bir şekilde resmedilmiştir. Bir zamanlar toplumda saygın bir simge olan sarık yaşanan toplumsal ve siyasal değişim ile birlikte yılanla benzetilecek kadar değersiz ve tehlikeli bir hale gelmiş ve bu giyim tarzına sahip olan kişiler irtica damgalanmasına ve etiketlenmesine maruz kalmıştır. Ayrıca karikatürün üstünde yazan kurtulduğumuz baş belalarından ifadesiyle var olan sembol ve bu sembole sahip olanların toplumdan tamamen silindiği veya silinmesi gerektiği mesajı aktarılmaktadır. Bu

ise farklı yaşam tarzlarına saygılı olan Türk toplum hayatında ki keskin değişim ve dönüşümü ortaya koymaktadır.

Resim 6: İstiklal Mahkemesi'nin kuvvetli eli İstanbul'dan neler çıkaracak!.
Bir avuç moloz daha

Kaynak: Akbaba, 17 Kanunuevvel 1341, Sayı:317, s.1.

Karikatürde kepçeye benzetilen bir elden aşağıya doğru bırakılan ve moloza benzetilen bir insan grubu resmedilmiştir. Karikatürün hemen arka fonunda iki camii ön plana çıkmaktadır. İstiklal mahkemelerinin görevini ifa ettiği dönemde yapılan bu karikatürde kepçeye benzetilen el İstiklal Mahkemelerine atıf yapmaktadır. Kısa bir süre öncesine kadar toplumun iltifat ve taltifine mazhar olan sarık, cübbe, şalvar, sakal gibi figürler yaşanan sosyal ve siyasal değişim ile birlikte bu motiflere sahip olanların bir moloz kadar değersiz ve çöpe atılması gereken varlıklar olarak algılandığı bir döneme doğru toplumsal değişim gerçekleşmiştir.

Resim 7: Tekkeler, hurafeler, batıl itikatlar yıkılıyor...

Genç Türkiye medeniyet yolunu açarken...

Kaynak: Akbaba, 7 Eylül 1341, Sayı: 288, s.1.

Karikatürde, pantolon ve gömlek giymiş kafasında fötr şapka olan güçlü ve kaslı bir kişi elindeki kazmayla tekkeyi yıkıyor. Tam bu esnada tekkeden çıkan hoca ellerini açıp yıkmamasını istiyor, lakin hemen yanındaki tekkenin sonu hocanın içinden çıktığı tekke için de kaçınılmazdır. Akbaba'da tekkeler, hurafeler, batıl itikadlar yıkılıyor... başlığıyla sunulan bu karikatürde Türk-İslam geleneğinin önemli müesseselerinden olma özelliğini uzun süre devam ettiren tekkeler ve tekkedeki hocalara karşı değişen toplumsal bakış açısı fevkalette resmedilmiştir. Tekkeleri yıkan genç ve güçlü adamın başında fötr şapkası olması, yıkılan tekkeden çıkan hocanın başında sarık olması toplumun değişen giyim kuşam tarzına güzel bir atıftır. Ayrıca karikatürün altında yazan genç Türkiye medeniyet yolunu açarken yazısıyla karikatür arasında ilginç bir bağ vardır. Karikatürdeki fötr şapka, medeniyeti güçlü adam ise genç Türkiyeyi temsil etmektedir.

Muallim: İşte efendiler, şu koca kavuklu adama hoca derler. Şu örtünün adı çarşaftır. Yüzündeki siyah perdeye peçe derler. O zamanın kadınları bu kıyafette gezerlerdi. Sonra şu ihtiyar adam eski hükümet memurudur. Burnunun altındaki beyaz şeylerin ismine bıyık derler!..

Kaynak: Akbaba, 10 Ağustos 1341, Sayı: 280, s.1.

Karikatür, bir tarih öğretmenin antika eserler müzesinde tarihin karanlık sayfalarına gömülmüş eski giyim tarzlarını anlatmaktadır. Geçmişin ne olduğu antika eserler müzesindeki tiplerden rahatça anlaşılacağı gibi değişim sonucunda var olan giyim tarzı öğretmenin üzerinde resmedilmiştir. Akbaba karikatürlerinde toplumsal değişim olgusunda sıkça var olan eskiye dair enstrümanlar olan; sarık, şalvar, cüppe, sakal, fes ve çarşafın artık bir tarihi vesika olduğu vurgusu burda da belirgin bir şekilde kendini göstermektedir.

Resim 9: Teceddüt fırtınası memleketteki köhne müesseseleri kökünden yıktı !

Kaynak: Akbaba, 13 Mart 1340, Sayı: 133, s.1.

Karikatürde Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucu Babası Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün üflemesi sonucunda oluşan fırtına, yozlaşmış kurumları yok ediyor. Karikatüre dikkatlice bakıldığında değişim fırtınasının kendisini yok ettiği figürler: İki tane sarıklı, cübbeli, şalvarlı, sakallı hoca gözükmekte buna ek olarak bir medrese binasında değişim fırtınası tarafından yok edilmektedir. Değişim fırtınasını bir ağacında kökünden koparmaktadır, ağacın üzerinde saltanat yazmaktadır. Ayrıca ağacın altındaki iki yazı kutusunda da şeriat ve medrese yazmaktadır. Bu karikatür, toplumun bir zamanlar en önemli değerleri olan: medrese, şeriat, saltanat, hoca, cübbe, şalvar, sarık gibi motifleri yaşanan toplumsal ve siyasal değişim sonucunda yok olmaya yüz tutmuş veyahut yok olan değerler olarak resmetmiş ve toplumsal değişimi ilginç bir şekilde yansıtmıştır.

3) Osmanlı-Cumhuriyet Denkleminde Yaşanılan Değişim

Karikatürde (Resim 10), Osmanlı tarihi ve Cumhuriyet tarihi mukayesesi üzerinden toplumsal değişim incelenmiştir. Sağ taraftaki karikatürde başının üzerinde hilafet ve saltanat yazan iki sakallı kişi üzerinde anavatan yazan bir kadını eme eme sıksa ve çelimsiz bir hale sokmuştur. Ayrıca kafasının üzerinde saltanat yazan kişinin elinde boynundan sıkı sıkı bağlanmış bir kedi bulunmaktadır ve kedinin üzerinde millet yazmaktadır. Sol taraftaki karikatürde güzel ve dinç bir hanımefendi vardır bu hanımefendinin üzerinde millet yazmaktadır. Hanımefendinin emzirdiği şirin ve tatlı çocuğun üzerinde cumhuriyet yazmaktadır ve arka fonda güneş her tarafı aydınlatmaktadır. Karikatürde hilafet ve saltanat müesseselerinin sömürdüğü vatan ve bu müesseselerin kuklası olan bir millettten, milletin sinisinden kopan ve milletinden başka bir güvencesi olmayan aydınlık cumhuriyete doğru yaşanan toplumsal değişim çarpıcı bir vaziyette resmedilmiştir.

Resim 10: Bir senelik Cumhuriyet tarihi Yediyüz senelik Osmanlı tarihi
Kaynak: Akbaba, 30 Teşrinievvel 1340, Sayı: 199, s.1.

Karikatürde (Resim 11) Saltanat köylüsü ve Cumhuriyet köylüsü üzerinden yaşanan toplumsal değişim resmedilmiştir. Sağ tarafta sakallı, sarıklı ve şalvarlı yaşlı bir amcannın elinde örümcek ağıları bağlamış bir orak bulunmaktadır. Resmin arka fonunda ise bir camii bulunmaktadır. Sol tarafta ise kafasında fötr şapka olan güçlü ve genç bir delikanlının elinde daha büyük ve işlevsel bir orak vardır. Arka fonda ise bir fabrika bulunmaktadır.

Resim 11: Cumhuriyet köylüsü Saltanat köylüsü
Bugünkü hakikat, dünkü hayal Dünkü hakikat, bugünkü hayal
Kaynak: Akbaba, 3 Ağustos 1341, Sayı: 278, s.1.

Bu karikatür toplumsal değişimi çok boyutlu olarak ortaya koymaktadır. Öncelikle giyim-kuşam konusundaki değişikliğe vurgu vardır. Saltanat köylüsü şalvarlı ve sarıklıken cumhuriyet köylüsü fötr şapkalı, pantolonlu ve gömleklidir. Saltanat köylüsünün orağı işsizlikten örümcek ağı bağlamışken değişen üretim tarzı ve büyüyen

ekonomi sonucunda cumhuriyet köylüsünün orağı sürekli çalışmaktadır. Saltanat köylüsünün bulunduğu yerin belirgin mekanı camii iken yaşanan toplumsal ve siyasi değişim sebebiyle cumhuriyet köylüsünün bulunduğu yerin belirgin mekanı fabrikadır.

Resim 12: “Hakimiyet milletindir!”

Millet: Yıktdım..... fakat.....yapıyorum !

Kaynak: Akbaba, 20 Eylül 1926, Sayı: 396, s.1.

Karikatürde milleti temsil eden bir adam tahta oturmuş bir tarafında kazma bir tarafında balyoz bulunmaktadır. Adamın sol tarafında yıkılan argümanlar, sağ tarafında inşa edilen argümanlar bulunmaktadır. Yıkılanlar kısmında bir saray kubbesi, padişah ve halife külahı gibi Osmanlıya dair argümanlar bulunmaktadır. İnşa edilenler kısmında ise Genç Türkiye Cumhuriyetinin kazanımları olan fabrika ve vagonlar bulunmaktadır. Değişimin bir olguyu yıkıp, diğerini inşa etmek tarzında karikatürize edildiği bu karikatürde değişimin amacına ve hangi yönde olduğuna vurgu

yapılmaktadır. Buna ek olarak—Karikatürün üst kısmında yazan “hakimiyet milletindir” ifadesi Osmanlıda var olan ve Cumhuriyet döneminde ortadan kalkan saltanat yönetimine karşı ortaya konulmuş eleştirel bir söylemdir.

4)Harf Sistemi ve Değişim

Karikatürde (Resim 13) eski ve yeninin aynı karede resmedilmesiyle toplumda var olan değişimin gösterilmesi amaç edinilmiştir. Bir yandan eskinin harfleri olan Arap harfleri diğer taraftan yeninin sembolü olan Latin harfleri. Harf sistemi konusunda yaşanan değişim toplumların tarihinde pek sık rastlanılan bir değişim değildir; zira bu değişimin tesir sahası diğer tüm değişimlerden daha geniştir. Türk toplumsal hayatı bu değişimi yaşayan nadide yapılarıdır. Karikatür’de Arap harflerinden müteşekkil olan eski Türkçenin okunma zorluğuna vurgu yapılmıştır. Bu durum, büyük bir ihtimalle harf inkılabına zemin hazırlayan temel sebeplerden biridir.

Resim 13: Latin harfleri: Dikkat et, tekme yiyeceksin
Arap harfleri: Bunu yapmak, beni okumak kadar zordur!..

Kaynak: Akbaba, 5 Nisan 1926, Sayı: 348, s.1.

Bu karikatür (Resim 14) değişimin keskin bir resmini oluşturmaktadır. Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucu Babası Halaskar Mustafa Kemal Atatürk üzerinde ay yıldız olan bir kalem elinde tutmaktadır. Ayaklarının altında ise karanlıklar içerisinde Arap harfleri bulunmaktadır. Arka fonda yeni Türk harfleri bir güneş gibi parlamaktadır.

Resim 14: 31 Ağustos 1922 zaferini tesit ederken...

Kaynak: Akbaba, 30 Ağustos 1928, Sayı: 597, s.1.

Bu karikatürde (Resim 14) eski ve yeni arasındaki vurgu karanlık ve aydınlık temalarıyla daha belirgin kılınmıştır. Arap harfleri karanlıkta yeni Türk harfleri ise aydınlık içerisinde resm edilmiştir. Böylece değişimin karanlıktan aydınlığa doğru olduğu mesajı verilmiştir.

5) Kadın ve Değişim

Karikatürde (Resim 15) bir tarafta kapalı, diğer tarafta ise açık giyim tarzını benimsemiş iki kadın yer almaktadır. Kapalı giyinen kadın, açık giyim tarzını benimsemiş kadına hayranlıkla bakmakta ve karikatürün altında “Kadın gözü neleri görüyor?” yazısı yazılmıştır. Bu karikatür toplumsal yaşamda kadının kılık kıyafetinde yaşanan değişimi karşılaştırmalı bir şekilde resmetmiştir. Bir yanda eskinin giyim tarzı diğer yanda ise toplumun yaşadığı değişim sonucunda oluşan yeni giyim tarzı karikatürize edilmiştir.

Resim15: Kadın gözü neleri görüyor ?

Kaynak: Akbaba, 29 Teşrinisani 1339, Sayı: 103, s.3.

Karikatür (Resim 16) bayram tebrikleri alt yazısıyla verilmiştir. Bir kadının etrafındaki beş erkek onun ellerini, ayaklarını ve dudağını öperek bayram tebriklerini iletmektedir. Geçmişte bir erkeğin dördüncü eşi olma durumunu yaşayan kadın, yaşanan

toplumsal ve siyasal değişimle birlikte bir erkeğin tek eşi olma hakkını kazanmış buna ek olarak o bahtiyar eş olmak isteyen beş kişiyi adeta etrafında pervaneye çevirmiştir. Bu karikatür toplumsal hayatta kadının yerinin daha farklı bir konuma geldiğini, kadının değişen fonksiyon ve önemini bu şekilde resmetmiştir. Ayrıca karikatür ataerkil eksenli Türk toplumun yapısında yaşanan değişim sonucunda oluşan farklılaşmayı da ortaya koymaktadır.

Resim 16: Bayram tebrikleri

Kaynak: Akbaba, 21 Haziran 1926, Sayı: 370, s.2.

Bu karikatürde (Resim 17) erkek modern, kadın ise açık ve biraz dekolte sayılabilecek bir kıyafet giymiştir. Karikatürün bu kısmı giyim-kuşam konusunda toplumda yaşanan değişimi belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır. Karikatürde, kadın ve erkek arasında geçen diyalog, toplumsal yapıda ahlaki tarzda yozlaşma biçiminde ortaya çıkan değişimi resmetmektedir.

Resim 17: Erkek: Kocanızı ilk defa mı aldatıyorsunuz?

Kadın: Evet... sizinle ilk defa !

Kaynak: Akbaba, 6 Teşrinievvel 1928, Sayı: 503, s.3.

Bir önceki (Resim 16) karikatürde kadınının toplumdaki yeri ve önemi vurgulanırken, bu karikatürle (Resim 17) toplumdaki ahlaki yozlaşma yine kadın üzerinden verilmeye çalışılmıştır!

Resim 18: Florya sahillerinde:

Ne kadar pudra sürsem nafile... Kocamın karşısına yüzümün aklıyla çıkamayacağım!

Kaynak: Akbaba, 3 Eylül 1341, Sayı:287, s.1.

Karikatürde (Resim 18), karikatürize edilen kadın açık bir giyim tarzında resmedilmiştir. Toplumda kadının kıyafet tarzında yaşanan değişim bariz bir şekilde ortaya konulmuştur. Karikatürün vurgu yaptığı bir diğer konu ahlaki olarak gerileme tarzında ortaya çıkan toplumsal değişimdir. Kadın yaptığı yanlışların ve bu yanlışlıktan doğan yüz karalığının makyajla dahi kapanamayacak tarzda ileri bir seviyede olduğunu ifade etmektedir.

Resim 19:

- Doğrusu ben senin yerinde olsam, zengin diye o ihtiyar herife tahammül edemem.

- Kendisi ihtiyar ama, öyle genç arkadaşları var ki!..

Kaynak: Akbaba, 17 Teşrinievvel 1927, Sayı: 506, s.3.

Karikatürde (Resim 19) batılı mobilyalar üzerinde batılı giyim tarzıyla süslenmiş iki kadın karikatürize edilmiştir. Karikatürün bu kısmı kadının giyiminde yaşanan toplumsal değişimin resmidir. Karikatürün altında yazılan kısım ise toplumda

ahlaki olarak var olan bir gerilemeye vurgu yapmaktadır. Yaşlı bir erkekle evli olan kadın, bu erkeğin genç arkadaşlarına evliliğin sadakat ilkesine yakışmayacak bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Karikatür malzemesini toplumdan alır. Çizimlerinde toplumu yansıtır, evet bu çizimler gerçek hayatta var olandan daha farklı ve çarpıcı tarzda resmedilir. Bu ise karikatürlerin tesir kuvvetini arttırır. Toplumu resmeden karikatürler hem geçmişin hatıra kabilinden anısı hem de şimdinin bir fotoğrafı olması hasebiyle toplumlarda var olan değişimin müşahade edilebileceği ilginç ve önemli kaynaklardandır. Toplumsal değişimi, sayfalar dolusu kitaplarda anlatmanın zorluğu karikatürde görülmez. Bu çalışmada 1923-1929 yılları arasında Akbaba dergisinde, toplumsal değişimi yansıtan karikatürlerden yola çıkarak toplumun yapısında meydana gelen değişim incelenmiştir. Tarihi bir belge hükmünde olan karikatürler üzerinde yapılan değerlendirmelerde, çalışmanın kapsamına giren yıllarda toplumsal değişimin farklı görünümüleri ele alınmıştır. Bunlar bireylerin giyim-kuşama, toplumun yenilik ve yenilenme kavramına bakışı, ahlaki değerler ve algılanış biçimleri, kadına, tekke ve benzeri dini örgütlenmelere ve diğer kurumlara, hoca, halife gibi dini şahsiyetlere karşı yaklaşım biçimi, asırlarca süren hoşgörü ve bir arada yaşama kültüründe, okuyup yazdıkları harf sisteminde ve bu sistemlerde meydana gelen değişimin karikatürler üzerinden oldukça iyi bir şekilde yansıtıldığı görülmüştür.

Dolayısıyla karikatürün, mizah işlevi dışında toplumun aynası işlevi görmek suretiyle yaşanan değişimin seyredileceği önemli araçlardan biri olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu çalışma neticesinde öneri olarak; 1923-1929 yıllarını kapsayan toplumsal

değişim çalışmaları ve derslerinde, araştırma bulgularının kullanılması bir paradigma haline gelen klasik öğretim ve anlatıma canlılık katacak ayrıca, öğrenci ve okuyucunun zihninde içeriğin canlanmasına katkıda bulunacağı söylenebilir. Akbaba dergisiyle ve belirli bir tarih aralığını kapsayan bu çalışma şüphesiz ki, sınırlı bir çalışmadır. Benzeri çalışmalar 1923-1929 yıllarını arasında ancak, farklı karikatür dergilerini de değerlendirme kapsamına alacak şekilde yapılabileceği gibi, farklı dönemleri içine alacak biçimde de genişletilebilir.

KAYNAKÇA

- Akbaba, 29 Teşrinisani 1339, Sayı:103, s.3.
- Akbaba, 6 Mart 1340, Sayı:131, s.1.
- Akbaba, 13 Mart 1340, Sayı:133, s.1.
- Akbaba, 30 Teşrinievvel 1340, Sayı: 199, s.1.
- Akbaba, 2 Mart 1341, Sayı:234, s.1.
- Akbaba, 9 Mart 1341, Sayı: 236, s.2.
- Akbaba, 11 Haziran 1341, Sayı: 263, s.1.
- Akbaba, 2 Temmuz 1341, Sayı: 269, s.1.
- Akbaba, 3 Ağustos 1341, Sayı: 278, s.1.
- Akbaba, 10 Ağustos 1341, Sayı: 280, s.1.
- Akbaba, 3 Eylül 1341, Sayı:287, s.1.
- Akbaba, 7 Eylül 1341, Sayı:288, s.1.
- Akbaba, 17 Kânunuevvel 1341, Sayı: 317, s.1.
- Akbaba, 5 Nisan 1926, Sayı:348, s.1.
- Akbaba, 21 Haziran 1926, Sayı: 370, s.2.
- Akbaba, 20 Eylül 1926, Sayı: 396, s.1.
- Akbaba, 17 Teşrinievvel 1927, Sayı:506, s.3.
- Akbaba, 30 Ağustos 1928, Sayı:597, s.1.
- Akbaba, 6 Teşrinievvel 1928, Sayı:503, s.3.
- Arık, B. (2002). Karikatür Tarihimizde Önemli Bir Dönemeç: *Marko Paşa Gazetesi*. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1(12), 237-253.
- Arık, B. (2003). Apolitik Mizah Tartışmalarına Tarihsel Bir Bakış. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 17, 89-104.
- Atatürk, M.K. (1923). *İzmir Yollarında*. Ankara: İstihbarat Matbaası.
- Avcı, A. (2003). Toplumsal Eleştiri Söylemi Olarak Mizah ve Gülmece. *Birikim Dergisi*, 166, 80-96.
- Aydın, O. Ve Baran, G. (2010). Toplumsal Değişme Sürecinde Evlenme ve Boşanma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 117-126.

- Bal, H. (2016). *Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Balcıoğlu, S. (1998). *Cumhuriyet'in 75 Yılında Türk Karikatürü*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş. , Çakmak, E.K. , Akgün, Ö. E. , Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (23. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Canatan, K. (2017). Sokak ve İdeoloji: Türkiye’de Resmi İdeolojinin Sokak, Cadde Bulvar ve Meydanlarda Yansımaları. *Çekmece İZU Sosyal Bilimler Dergisi*. 5 (10-11), 1-24.
- Çeviker, T. (1997). *Karikatür Üzerine Yazılar*. İstanbul: İris Yayıncılık.
- Devellioglu, F. (2015). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. (31. Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi.
- Gabriela, M. (2017). Social Change – Between The Classical Sociological Perspectives And The Sociological theories In The Xxth Century. *Anuarul Institutului De Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopşor”*, Iss XVIII, Pp 99-108 (2017), (XVIII), 99
- Gündüz, S. (2005). Eğitim ve Toplumsal Değişme. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(10), 149-168.
- İslamoğlu, A.H. ve Alnaçık, Ü. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (5. Baskı). İstanbul: Beta Yayın Dağıtım.
- Kara, İ. (2016). *Din ile Modernleşme Arasında: Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri* (5. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınevi.
- Karasar, N. (2018). *Araştırmalarda Rapor Hazırlama* (20. Basım). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Karpat, K.H. (2014). *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji* (5. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kongar, E. (1969). *Toplumsal Değişme*. Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 1(2), 63-90.

- L. Krysik, J. ve Finn, J. (2015). Etkili Uygulama İçin Sosyal Hizmet Araştırması. (Çev. E. Erbay). Ankara: Nika Yayınevi. (Orijinal çalışmanın yayım tarihi: 2013)
- Mardin, Ş. (2013). İdeoloji. (16. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Önsal, N. (2015). Karikatür Notları. Ankara: Türk Metal Yayınları.
- Özçubukçu, Y. (2013). Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Toplumsal Değişmenin Tanığı Olarak Karikatürler. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Özer, A. (1994). İletişimin Çizgi Dili Karikatür. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özer, A. (2007). Karikatür Yazıları. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Seggie, F. N. ve Bayyurt, Y. (2017). Nitel Araştırma: Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları (2. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Solmaz, B. (2011). Toplumsal Değişme Olgusu Çerçevesinde Modernleşme Kuramlarına Yöneltilen Eleştiriler. *Birey ve Toplum*, 1(2), 192-213.
- Sunar, L. (Ed.). (2014). Türkiye’de Toplumsal Değişim. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Şenyapılı, Ö. (2003). Neyi, Neden, Nasıl Anlatıyor Karikatür, Kim Niye Çiziyor. Ankara: ÖDTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları.
- Tonga, N. (2008). Türk Edebiyatı Tarihinde Mühim Bir Mecmua Akbaba (1922-1977). *Turkish Studies*, 3(2), 665-679.
- Topuz, H. (1986). İletişimde Karikatür ve Toplum. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

